

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

YEGANƏ ALLAHYAR QIZI HƏKİMOVA

REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA
MALİYYƏ MEXANİZMİNİN ROLUNUN ARTIRILMASI

İxtisas: 5301.01 – “Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi”

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2016

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
“Maliyyə” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmlər doktoru, professor
Xudiyev Nizami Nəcəfqulu oğlu

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmlər doktoru, professor
Sadiqov Elnur Məhəmməd oğlu

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Bayramov Vüqar İbad oğlu

Aparıcı təşkilat: AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu

Müdafiə “_30_” mart 2016-cı il tarixdə saat 14:00-da
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin D.02.051 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi, Azərbaycan
Dövlət İqtisad Universitetinin Dissertasiya şurası

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_” fevral 2016-cı il tarixdə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, i.e.n., dosent

M.M.Sadiqov

İşin ümumi xarakteristikası

Tədqiqatın aktuallığı. Hər bir ölkədə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi onun regionlarının iqtisadi potensialından tam və səmərəli istifadə əsasında mümkündür. Belə ki, inkişaf həmişə məkanla bağlıdır və ölkənin regionlarının tarazlı inkişafı əhalinin sosial rifah halının yüksəldilməsinin şərti kimi çıxış edir. Bu baxımdan, regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələrinin yüksəldilməsi və bu sahədə regionlararası fərqlərin minimuma endirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasında dayanır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, bazar mexanizmi regionların tarazlı inkişafını təmin etmir. Belə şəraitdə ölkədə sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlararası fərqlərin azaldılması əsasən dövlət siyasətindən asılı olur.

Azərbaycanda regionların inkişafında qeyri-tarazlılıq yüksəkdir. Belə ki, ölkənin istehsal potensialının və gəlirlərin əsas hissəsi Bakı şəhərində cəmləşmişdir. Məhz buna görə də, hazırda ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatların əsas istiqamətlərindən birini də regionlarda davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunması və istehsalın ərazi üzrə yerləşdirilməsində mövcud disproporsiyaların azaldılmasıdır. Bu məqsədlə 2004-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzrə iki Dövlət Proqramı (2004-2008 və 2009-2013-cü illər üzrə) həyata keçirilmiş və hazırda bu istiqamətdə üçüncü Dövlət Proqramı (2014-2018-ci illər üzrə) həyata keçirilir. Bu proqramlarda regionlarda mövcud olan əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirmək və aqrar sektorda islahatları dərinləşdirmək, əhalinin məşğulluğunu artırmaq, yoxsulluğun səviyyəsini azaltmaq, infrastrukturunu yeniləşdirmək, əlverişli investisiya şəraiti, müasir tipli müəssisələr, yeni iş yerləri yaratmaq istiqamətində tədbirlər reallaşdırılır. Xüsusilə, neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması regional inkişaf sahəsində köklü tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Həmçinin, ölkədə neft hasilatının 2010-cu ildə pik nöqtəsinə çatması şəraitində iqtisadi artımın mövcud templərinin saxlanması qeyri-neft sektorunun inkişafını tələb edir ki, bu da əsasən regionların iqtisadiyyatı ilə bağlıdır.

Bazar mexanizminin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlararası fərqləri azaltmaması bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin

rolunu artırır. Maliyyə iqtisadi resursların yenidən bölgü münasibətlərini əhatə etdiyindən, sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlararası fərqlərin azaldılması maliyyə mexanizminin təkmilliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Ölkədə sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlar arasında sosial-iqtisadi fərqlərin azaldılmasında dövlətin maliyyə siyasəti əhəmiyyətli rol oynayır. Dövlət həm resursların regionlar arasında yenidən bölgüsü vasitəsilə, həm də stimullaşdırıcı və məhdudlaşdırıcı vasitələrlə regionların inkişafına təsir göstərir. Maliyyə siyasəti isə öz növbəsində maliyyə mexanizmi vasitəsi ilə reallaşdırılır. Odur ki, regionların inkişafının maliyyə mexanizmi dövlətin regional siyasətinə müvafiq olaraq regionların maliyyə resurslarına olan tələbatının ödənilməsinə yönəldilir. Bu baxımdan, ölkədə regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasında təkmil maliyyə mexanizminin formalaşdırılması mühüm rol oynayır.

Beləliklə, regionların sosial-iqtisadi inkişafının təkmil maliyyə mexanizminin formalaşması məsələlərinin tədqiqi ölkədə sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi baxımından böyük əhəmiyyət və aktualıq kəsb edir. Bütün bu qeyd olunanlar dissertasiya mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Ölkəmizdə regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasında maliyyə mexanizminin öyrənilməsi, onun sosial-iqtisadi inkişaf məsələlərində rolunun araşdırılması ilə bağlı problemin nəzəri-metodoloji və praktiki aspektlərinin öyrənilməsinə müstəqillik əldə etdikdən sonra başlanılmışdır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafında maliyyə mexanizminin rolunun artırılmasının müxtəlif aspektləri ilə bağlı respublikamızda iqtisadçı alimlərdən Ə.Ə.Ələkbərov, M.M.Sadiqov, A.H.Abbasov, D.A.Bağırov, M.X.Həsənlı, S.M. Məmmədov, N.N.Xudiyev və başqaları tərəfindən tədqiqatlar aparılmış, dəyərli elmi əsərlər yazılmışdır.

Bu problemin nəzəri-metodoloji və praktiki aspektlərinin öyrənilməsi ilə bağlı həm MDB məkanında, həm də xarici ölkə mütəxəssisləri tərəfindən müxtəlif tədqiqatlar aparılmışdır. Bu sahədə rusiyalı alimlərdən: A.Q.Qryaznovanı, M.V.Markınanı, V.V.Kovalyovu, N.V.Milyakovu, N.Y.Zayatsı, M.K.Fisenkonu, İ.D.Matskulyakı, V.Y.Leontyevi, N.P.Radkovskayanı, L.A.Drobozinanı, V.M.Rodionovanı, Q.B.Polyakı, L.M.Podyablonskayanı, S.S.Artobolyevskini, Q.A.Satarovu və b. qeyd etmək olar.

Bu tədqiqatlarda ölkədə maliyyə mexanizminin ümumi məsələləri geniş şərh olunsa da, onun regional inkişafda rolunun və sosial-iqtisadi

inkişaf səviyyəsinə görə regionlararası fərqlərin azaldılmasına istiqamətlənmiş maliyyə mexanizminin formalaşması məsələlərinin kompleks tədqiqi həyata keçirilməmişdir. Bu baxımdan, Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasında maliyyə mexanizminin məsələlərinin tədqiqinə böyük ehtiyac var və belə hal bu mövzunun dissertasiya işi kimi tədqiqini zəruri etmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi müasir şəraitdə regionların sosial-iqtisadi inkişafında maliyyə mexanizminin rolunun artırılması yollarının nəzəri və təcrübi baxımdan araşdırılaraq qiymətləndirilməsindən, bu sahədəki dünya təcrübəsinin öyrənilərək ümumiləşdirilməsi əsasında Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir. Bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və məntiqi ardıcılıqla yerinə yetirilmişdir:

- regional inkişaf siyasətinin formalaşması xüsusiyyətlərinin nəzəri-metodoloji və praktiki əsaslarının araşdırılması;

- maliyyə qloballaşması proseslərində regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsində maliyyə mexanizminin rolunun müəyyənləşdirilməsi;

- regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsində maliyyə vasitələrinin rolunun və yerinin öyrənilərək aşkara çıxarılması;

- regional sosial-iqtisadi inkişaf dinamikasının mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi;

- regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsi sahəsində mövcud vəziyyətinin təhlil edilməsi;

- regionların inkişaf potensialının gücləndirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;

- sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlararası fərqlin azaldılması məqsədilə maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi yollarının tədqiq edilməsi;

- regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsinin institusional mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın obyektı kimi regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyə mexanizmi seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini regionların sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasında maliyyə mexanizminin rolunun artırılması məsələlərinin açığlanması və onların həlli yollarının araşdırılması təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını yerli və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin regionların sosial-iqtisadi inkişafında maliyyə mexanizminin rolunun artırılmasının müxtəlif aspektlərinin tədqiqinə həsr edilmiş əsərləri, ərazinin sosial-iqtisadi inkişafı, yerli özünüidarəetmə və dövlətin regional siyasəti problemlərinə dair tədqiqatları, Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlətin qəbul etdiyi proqramlar, eləcə də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, həmçinin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi, hökumətin digər fərman və sərəncamları, normativ və hüquqi aktlar təşkil edir.

Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsində məntiqi ümumiləşdirmə, müqayisəli və sistemli təhlil, analitik-statistik təhlil kimi tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını - Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin materialları, Mərkəzi Bankın, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları, beynəlxalq maliyyə qurumlarının rəsmi sənəd və hesabatları, elektron resurslar, eləcə də digər materiallar təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyini aşağıdakı istiqamətlərdə konkretləşdirmək olar:

- davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından regional siyasətlə bağlı nəzəri-metodoloji ümumiləşdirmələr aparılmış və yanaşmalar sistemləşdirilmişdir;

- regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsində səmərəli maliyyə mexanizminin formalaşmasının nəzəri-metodoloji aspektləri yeni iqtisadi şərait baxımından araşdırılmışdır;

- regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsində maliyyə vasitələrindən istifadənin dünya təcrübəsi ümumiləşdirilmiş və onların müasir iqtisadi proseslərin inkişafı kontekstində Azərbaycanda tətbiqi zəruriliyi əsaslandırılmışdır;

- qloballaşma prosesləri fonunda regionların sosial-iqtisadi inkişafını səciyyələndirən amillər təhlil edilməklə mövcud problemlər üzə çıxarılmış və qiymətləndirilmişdir;

- regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsinin mövcud vəziyyəttəhlil olunaraq qiymətləndirilmiş, onların strateji maliyyə imkanları və ehtiyacları müəyyənləşdirilmişdir;

- regionların inkişaf potensialının gücləndirilməsi kontekstində maliyyə resurslarının cəlb edilməsi zəruriliyi əsaslandırılmışdır;

- regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələrinin yaxınlaşdırıl-

ması məqsədilə maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair təklif və tövsiyələr verilmişdir;

- regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsində mövcud institusional mexanizmin səmərəliliyinin artırılması yolları təklif edilmişdir.

Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dissertasiya işinin ayrı-ayrı fəsiləri və paragraflarından tədris prosesində və ölkəmizin regionlarının sosial-iqtisadi inkişafında maliyyə mexanizmindən istifadənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədqiqatların aparılmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin təcrübi əhəmiyyəti. Tədqiqat işində əldə edilən nəticələr ölkəmizin regionlarının sosial-iqtisadi inkişafında maliyyə mexanizminin rolunun artırılması istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsində, regional sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının işlənilməsində, perspektiv dövr üçün səmərəli və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun regional siyasətin və bu istiqamətdə fəaliyyət strategiyasının işlənilib həyata keçirilməsində, ümumilikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının, regionların çevik idarə edilməsi mexanizmlərinin formalaşmasında istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiyanın əsas müddəaları respublikada keçirilən elmi-praktiki konfranslarda məruzə edilmiş, dissertasiyaya aid ümumi həcmi 3.75 ç.v. həcmində olan 5 məqalə və iki tezis çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın həcmi və quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, 9 paragraf, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşdə 25 cədvəl və 2 şəkil verilmişdir.

MÜNDƏRİCAT

Giriş

I FƏSİL. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyə mexanizminin formalaşdırılmasının nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Davamlı iqtisadi inkişafa keçid şəraitində regionların sosial-iqtisadi inkişafına nəzəri konseptual yanaşmalar

1.2. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin maliyyə mexanizmi

1.3. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsində maliyyə mexanizminin rolu

II FƏSİL. Müasir şəraitdə Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyə mexanizminin qiymətləndirilməsi

2.1. Regional sosial-iqtisadi inkişaf dinamikasının mövcud vəziyyəti

2.2. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsinin müasir aspektlərinin təhlili və qiymətləndirilməsi

2.3. Regionların mövcud maliyyə imkanlarının və ehtiyaclarının müəyyənəşdirilməsi

III FƏSİL. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi

3.1. Regionların inkişaf potensialının artırılması yolları

3.2. Sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlararası fərqin azaldılmasının maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.3. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsinin institusional mexanizminin təkmilləşdirilməsi yolları

Nəticə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

Tədqiqatın əsas məzmunu

1. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyə mexanizminin formalaşdırılmasının nəzəri-metodoloji aspektləri

Müasir dünya təcrübəsində regional inkişaf siyasəti dövlətlə regionlar və regionların öz aralarında sosial-iqtisadi münasibətləri tənzimləyən və ümummilli maraqlar nəzərdə tutulmaqla hər bir regionda sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəlmiş məqsədyönlü fəaliyyət kimi qəbul edilir. Başqa sözlə, regional inkişaf siyasətinə ölkənin ümumi sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının tərkib hissəsi kimi baxılır. Dünya təcrübəsində regional inkişaf siyasətinin formalaşdırılmasına müxtəlif metodoloji yanaşmaların müxtəlifliyi ayrı-ayrı ölkələrin tarixi inkişaf xüsusiyyətləri və ənənələrinə, idarəetmə və təsərrüfatçılıq mexanizmlərinin xarakterlərinə, bütövlükdə və regional kəsimdə təbii-iqtisadi potensialları və inkişaf səviyyələrinə, ölkələrarası regional və global integrasiya proseslərində iştirak dərəcələrinə və s. əlamətlərə görə bir-birlərindən fərqlənməsi ilə izah olunur.

Aparılan tədqiqat göstərir ki, dövlət maliyyə resurslarının həm resursların regionlar arasında yenidən bölgüsü vasitəsilə, həm də stimullaşdırıcı və məhdudlaşdırıcı vasitələrlə regionların inkişafına təsir göstərir. Maliyyə siyasətinin reallaşdırılması maliyyə mexanizmi ilə təmin edilir. Regionların inkişafının maliyyə mexanizmi dövlətin regional siyasətinə müvafiq olaraq regionların maliyyə resurslarına olan tələbatının ödənilməsinə yönəlir.

Regional inkişafın maliyyə mexanizminin formalaşmasına ölkədə inzibati-idarəetmə quruluşu və dövlətin gəlirlərinin bölgüsü əsaslan-

dırılmış böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, ölkədə gəlirlərin böyük hissəsinin dövlət və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən bölüşdürülməsi, regionların inkişafına bu qurumların təsirini artırır. Həmçinin, ölkədə mərkəzi və yerli büdcə gəlir və xərclərində mərkəzi hökumətin payının yüksək olması regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələrinin bərabərləşdirilməsi istiqamətində daha təsirli addımlar atmaq imkanlarını yüksəldir.

Regionların inkişafının maliyyə mexanizmini formalaşdıran amillərdən biri mərkəzi hökumətlə yerli özünüidarəetmə qurumları arasında səlahiyyətlərin və gəlirlərin bölgüsüdür. Belə ki, mərkəzi hökumətin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında daha böyük rol oynaması və bununla bağlı resursların dövlət büdcəsinə səfərbər edilməsi maliyyə planlaşdırılmasının miqyasına, maliyyə vasitələrinin tətbiq əhatəliyinə, bununla əlaqədar qanunvericilik və normativ bazanın və istifadə olunan informasiyanın genişliyinə, maliyyənin idarəetmə strukturunun mürəkkəbləşməsinə səbəb olur.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyə mexanizminin əsas tərkib elementlərindən biri maliyyə vasitələridir. Regionların inkişafının tənzimlənməsi vasitələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- yüksək məskunlaşmış regionlarda yeni istehsalların yerləşdirilməsinin məhdudlaşdırılmasına yönəldilən maliyyə vasitələri;
- iqtisadi inkişaf sahəsində dövlətin fəaliyyətinin ölkənin ərazi üzrə paylanması;
- geridə qalmış regionlarda iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması;
- infrastruktur sahələrin inkişafı.

İqtisadi inkişaf sahəsində dövlət fəaliyyətinin ölkə ərazisi üzrə paylanması dövlət şirkətlərinin yeni istehsalları geridə qalmış regionlarda yerləşdirilməsi, dövlət satınalmalarında geridə qalmış regionlara üstünlük verilməsi və s. bu kimi üsullarla təmin edilir. Fikrimizcə, belə hal bazar təhriflərinin yaranmasına, yaradılan müəssisələrdə istehsal xərclərinin yüksək, alınan məhsul və xidmətlərin isə baha olmasına səbəb olur. Bununla belə, istənilən siyasət tədbiri müəyyən xərclərlə bağlı olur və qeyd edilən xərclər də sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlar arasındakı fərqin azaldılmasına istiqamətlənir.

Regionda özəl bölmənin inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması iki istiqamətdə həyata keçirilir. Birinci istiqamət investisiya xərclərinin bir hissəsinin dövlət tərəfindən kompensasiya edilməsini, ikinci istiqamət isə istehsal xərclərinin bir hissəsinin subsidiyalaşdırılmasını əhatə edir. Subsidiyaların həcmi regionda infrastrukturun zəif inkişafı,

regional bazarın kiçik olması, ixtisaslı işçilərin çatışmaması və digər amillər hesabına investisiya və cari istehsal xərclərinin artımını kompensasiya etməlidir.

Regional inkişafın stimullaşdırılması mexanizmlərindən biri geridə qalmış regionlarda vergi güzəştlərinin verilməsidir. Vergi güzəştləri regionun iqtisadiyyatına bunsuz investisiyaların cəlb edilməsi mümkün olmadıqda verilir. Milli iqtisadiyyatda vergi güzəştlərinin fayda və xərcləri mövcuddur. Belə ki, vergi güzəştləri nəticəsində dövlətin gəlirlərinin azalması ilə yanaşı, investisiyanın güzəştli rejimi hesabına iqtisadiyyatda təhriflərin yaranması, bu güzəştlərdən qeyri-qanuni istifadənin qarşısının alınması ilə əlaqədar inzibati xərclər, korrupsiyanın artması da daxil olmaqla rentanın əldə edilməsinə cəhdlə bağlı sosial xərclərlə bağlı əlavə xərclər də yarana bilər. Vergi güzəştlərinə nisbətən subsidiyaların üstünlüyü sonuncuların ünvanlı xarakterə malik olmasıdır. Belə ki, vergi güzəştləri adətən ümumi xarakter daşdığından, onların regionda istehsalın həcminə deyil, mövcud istehsalın strukturunun dəyişməsinə təsir göstərmə imkanları daha böyük olur. Belə şəraitdə vergi güzəştlərinin regional inkişafa təsiri məsələləri dəqiq qiymətləndirilməlidir.

Sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlararası fərq nə qədər böyükdürsə, geridə qalmış regionun inkişafı üçün maliyyə stimullarının həcmi də bir o qədər böyük olur. Əmək xərcləri, xidmətlər, nəqliyyat və bazarlar baxımından regionlar arasında fərqlər kiçik olduqda, investisiyanın regionlararası hərəkətinin maliyyə stimullarının təsiri böyük olur.

Beləliklə, regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin maliyyə mexanizminin tərkib hissəsi olan maliyyə vasitələrinin geniş dəstindən istifadə edərək dövlətin regional inkişafa təsir imkanları mövcuddur. Bununla belə, bu təsir vasitələrinin seçilməsində onların səmərəliliyinin əsaslandırılması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bazar qüvvələri sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regional fərqləri azaltmadığından, bu vasitələrin təsiri bazar amilləri hesabına ciddi şəkildə məhdudlaşa bilər. Həmçinin, bəzi hallarda seçilmiş vasitələr qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmağa imkan vermir və nəticədə cəmiyyət itkilərlə qarşılaşır. Buna görə də, regional siyasətin formalaşdırılması və onun maliyyə mexanizminin müəyyənləşdirilməsi ətraflı əsaslandırma-ların aparılmasını tələb edir.

2. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Son illərdə regionların iqtisadi inkişafı istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsinə baxmayaraq məhsul istehsalının həcminə görə iqtisadi regionlarla Bakı şəhəri arasındakı nisbət azalmamışdır. Belə ki, Bakı şəhərinin ölkədə ümumi məhsul buraxılışında payı 2003-cü ildə 74,6 faizdən 2008-ci ildə 79,5 faizə qədər artmış, 2009-cu ildə 78,0 faiz, 2010-cu ildə 77,9 faiz, 2011-ci ildə 72,6 faiz, 2014-cü ildə isə 75,1 faiz təşkil etmişdir. Nəticədə, əgər 2009-cu ildə Bakı şəhərində adambaşına düşən məhsul istehsalı iqtisadi rayonlar üzrə orta göstəricini 11,9 dəfə üstələyirdisə, 2014-ci ildə bu 8,9 dəfəyə bərabər olmuşdur.

Hazırda ölkədə sənaye istehsalının əsas hissəsi Bakı şəhərində cəmləşmişdir. Belə ki, sənaye məhsulunda Bakı şəhərinin payı 2003-cü ildə 74,5 faizdən 2009-cu ildə 94,0 faizə, 2010-ci ildə 90,2 faizə, 2014-cü ildə isə 90,3 faizə qədər artmışdır. Bununla belə, gələcəkdə neft və qaz hasilatı həcmnin sabitləşməsi şəraitində qeyd edilən nisbətin azaldılması üçün əlverişli şərait yaranacaqdır. Fikrimizcə, neft hasilatı həcmnin sabitləşməsi şəraitində regionlarda investisiya fəallığının yüksəldilməsinə yönəldilmiş tədbirlər belə fərqi qismən azalmasına səbəb olacaqdır.

Hazırda neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması iqtisadi regionların inkişafının maliyyələşdirilməsi üçün zəruri vəsaitlərin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu baxımdan, regionların inkişafı sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin davam etdirilməsi məqsədilə ölkə prezidentinin 27 fevral 2014-cü il fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» təsdiq edilmişdir. Əgər birinci və ikinci dövlət proqramlarında üstünlük bölgələrdə quruculuq işlərinə, qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə verilibdisə, ölkə əhəmiyyətli 43, iqtisadi rayon əhəmiyyətli 1084 tədbirdən ibarət yeni Proqramda bu işləri davam etdirməklə yanaşı, makroiqtisadi sabitlik təmin olunmaqla, regionlarda sənaye parklarının və məhəllələrinin, logistik mərkəzlərin, iri fermer və ailə kəndli təsərrüfatlarının yaradılması, yeni emal müəssisələrin və iş yerlərinin açılması, kəndlərin inkişafı ilə bağlı infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılması və digər məsələlər qarşıya əsas məqsəd kimi qoyulmuşdur. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək, idxaldan asılılığı minimuma endirmək, istehsal edilmiş məhsulların rəqabətə davamlılığını artırmaq məqsədi ilə 2014-cü il “Sənaye ili” elan edilmişdir.

Fikrimizcə, qeyd edilən vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün iqtisadi rayonlarda investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadi rayonlarda investisiya qoyuluşlarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artsa da, ölkədə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarında onların payı hələ də az olaraq qalır. Bununla belə, iqtisadi rayonlarda investisiya qoyuluşlarının həcmi üstün temp ilə artmışdır. Belə ki, 2014-cü ildə ölkədə investisiya qoyuluşlarının həcmi 2003-cü ilə nisbətən 4,7 dəfə artdığı halda, iqtisadi rayonlar üzrə bu göstərici 27,9 dəfəyə bərabər olmuşdur. Nəticədə, iqtisadi rayonların ölkədə investisiya qoyuluşlarında payı 2003-cü ildə 5,5 faizdən 2009-cu ildə 26,3 faizə, 2010-cu ildə 31,5 faizə, 2014-cü ildə isə 34,7 faizə qədər artmışdır. Bununla belə, ölkədə investisiya qoyuluşlarında regionların payının artırılmasına ehtiyac vardır.

Cədvəl 1-in məlumatlarından göründüyü kimi, iqtisadi rayonlar arasında əsas kapitalla investisiyaların həcmində daha böyük xüsusi çəki Aran (20,0%), Naxçıvan (16,0%) və Gəncə-Qazax (14,2%) məxsusdur.

Cədvəl 1

İqtisadi rayonlar üzrə əsas kapitalla investisiyaların həcmində ayrı-ayrı iqtisadi rayonların payı

(faizlə)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2012	2014
İqtisadi rayonlar	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Abşeron	11.7	23.4	20.5	21.1	13.9	13.4	9.3	4.3	7,1	9,6
Gəncə-Qazax	12.2	15.2	10.5	12.1	9.8	13.1	17.6	15.2	15,0	14,2
Şəki-Zaqatala	4.5	3.6	2.4	9.3	10.1	6.7	5.3	6.6	14,2	3,9
Lənkəran	6.3	3.6	14.0	8.5	5.6	4.9	3.1	4.9	4.3	5,5
Quba-Xaçmaz	7.8	7.8	5.2	13.1	9.8	21.6	14.9	20.2	12,1	6,4
Aran	20.2	13.8	17.8	14.4	24.6	20.5	21.4	20.9	23.7	20,0
Yuxarı Qarabağ	5.9	1.8	6.4	3.7	6.8	4.7	0.9	3.1	1.4	1,7
Kəlbəcər-Laçın	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.1	0.0	0.0	0,0
Dağlıq Şirvan	1.1	3.6	4.0	1.6	4.4	4.2	7.2	6.6	3,2	3,0
Naxçıvan	30.3	27.1	19.1	16.1	14.9	10.9	20.2	18.2	19,0	16,0

Qeyd: Cədvəl ARDSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bu dövrdə ölkə üzrə əsas kapitalla investisiyaların həcmində Bakı şəhərinin payı 94,5-61,7% intervalında dəyişmiş, yəni 32,8 faiz azalmış, regionların payı isə 5,5-38,3% intervalında dəyişmiş, yəni 32,8% artmışdır. Eyni zamanda bu dövrdə ölkə üzrə adambaşına düşən əsas kapitalla investisiyaların həcmi 3,6 dəfə (1188,6 manat), Bakı şəhəri üzrə 2,3 dəfə (2484,5 manat), regionlar üzrə 22,0 dəfə (683,1 manat) artmışdır. 2003-cü ildə regionlarda adambaşına düşən əsas kapitalla investisiyaların həcmi Bakı şəhərindən 59,5 dəfə, 2012-ci ildə 6,2 dəfə az olmuşdur. Həmçinin ölkə səviyyəsindən müvafiq olaraq, 14 dəfədən (2003) 2,3 dəfəyədək (2014) qədər azalmışdır.

Ölkədə regionlarda investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılmasında Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun güzəştli kreditləri mühüm rol oynayır. Son illərdə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun investisiya qoyuluşu üçün verdiyi güzəştli kreditlərinin həcmi artmışdır. Belə ki, 2014-cü ildə Fondun güzəştli kreditlərin həcmi 2004-cü ilə nisbətən 16,0 dəfə artmışdır. Bu artım həm dövlət büdcəsində Fonda verilmiş vəsaitlər, həm də əvvəllər verilmiş kreditlərin qaytarılması hesabına olmuşdur. Belə ki, 2014-cü ilə Fond tərəfindən verilmiş güzəştli kreditlərin 150 mln. manatı dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitlər, 145 mln. manatı isə fonda qaytarılmış vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilmişdir. Son illərdə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin əsas hissəsi iqtisadi rayonlara istiqamətləndirilmişdir. Belə ki, Fondun verdiyi güzəştli kreditlərin həcmində Bakı şəhərinin payı 2004-cü ildə 16,4 faizdən 2010-cu ildə 29,5 faizə qədər artmış, 2011-ci ildə 4,2 faizə enmişdir. 2014-cü ildə isə verilmiş kreditlərin 77,7 faizi respublikanın regionlarının, 22,3 faizi isə Bakı şəhərinin qəsəbələrinin payına düşür (Cədvəl 2).

Cədvəl 2

İqtisadi rayonlar üzrə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaiti
həcmində ayrı-ayrı iqtisadi rayonların payı (faizlə)

	2004	2005	2008	2010	2011	2014
Cəmi	100	100	100	100	100	100
Bakı	16,4	16,8	35,3	29,5	4,2	22,3
İqtisadi r-lar	83,6	83,2	64,7	70,5	95,8	77,7
Abşeron	11,7	13,5	7,3	13,1	10,5	10,8
Gəncə-Qazax	17,0	21,2	7,9	8,2	13,4	12,5
Şəki-Zaqatala	12,3	7,9	11,4	11,2	1,7	1,1
Lənkəran	12,8	11,0	3,8	3,6	10,6	9,9
Quba-Xaçmaz	13,2	4,6	12,0	10,2	16,5	6,5
Aran	12,6	20,2	18,2	19,5	33,8	30,3
Yuxarı Qarabağ	0,8	1,5	0,9	0,3	8,2	1,9
Dağlıq Şirvan	2,6	3,4	3,3	4,5	1,3	4,7
Naxçıvan	0,5	-	-	-	-	-

Qeyd: Cədvəl ARDSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ümumilikdə, 2009-2014-cü illər ərzində ölkə üzrə 15 mindən çox müəssisə fəaliyyətə başlamış, 598,3 min yeni iş yeri yaradılmışdır ki, bunun da 463,4 mini daimi olmuşdur.

Göründüyü kimi, son dövrlərdə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu əsasən regionlarda investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə yönəlmişdir.

Bütövlükdə, iqtisadi rayonlara investisiya qoyuluşlarının az olması onların investisiya cəlb ediciliyinə mənfi təsir göstərən amillərdən biri olmuşdur. Belə ki, infrastruktur sahələrin inkişaf səviyyəsinin aşağı olması, əlaqədar sahələrin zəif inkişafı və digər bu kimi amillər regionun investisiya cəlb ediciliyini məhdudlaşdırən əsas amillərdəndir. Buna görə də, gələcəkdə regionların inkişafına investisiya qoyuluşlarının həcmünün artırılmasına ehtiyac vardır. Bunun üçün regionların sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün investisiya strategiyasının formalaşdırılması zəruridir.

2011-2014-cü illərdə ölkə üzrə kreditlərin orta hesabla 86,6 faizi Bakı şəhərinin payına, 13,4 faizi isə regionların payına düşmüşdür (Cədvəl 3). Regionlarda kreditlərin orta faiz dərəcəsi orta hesabla 21,2% olduğu halda, ölkə üzrə 13,8% və Bakı şəhəri üzrə isə 12,3% olmuşdur. Regionlar üzrə adambaşına kredit qoyuluşu ölkə səviyyəsindən 7,9 dəfə, Bakı şəhərindən isə 30,6 dəfə aşağı olmuşdur.

Cədvəl 3

İqtisadi rayonlar üzrə kredit qoyuluşu ayrı-ayrı iqtisadi rayonların payı

	Kreditlərin cəmi məbləği, mln manatla		Orta faiz (%) dərəcəsi		Ölkə üzrə ümumi kreditlərin həcmində payı, faizlə		İqtisadi r-lar üzrə ümumi kreditlərin həcmində payı, faizlə		Adambaşına kredit qoyuluşunun məbləği, manat	
	2011	2014	2011	2014	2011	2014	2011	2014	2011	2014
Ölkə üzrə cəmi	9852,8	17812,9	16,3	13,8	100	100	-	-	1081,4	1705,9
Bakı şəhəri	8592,0	15423,4	15,7	12,3	87,2	86,6	-	-	4106,3	6573,6
İqtisadi r-lar	1260,8	3156,9	19,8	21,2	12,8	13,4	100	100	179,6	214,6
Abşeron	279,9	610,7	18,8	19,7	2,8	3,4	22,2	19,3	535,4	680,3
Aran	279,6	1107,4	21,9	22,0	2,8	6,2	22,2	35,1	152,5	495,2
Dağlıq-Şirvan	31,6	141,0	19,5	23,5	0,3	0,8	2,5	4,5	109,8	145,5
Gəncə-Qazax	268,5	431,0	21,4	22,0	2,7	2,4	21,3	13,7	225,3	335,2
Quba-Xaçmaz	100,4	143,8	21,5	20,3	1,0	0,8	8,0	4,6	201,4	331,8
Lənkəran	117,0	328,9	24,6	23,9	1,2	1,9	9,3	10,4	138,7	177,5
Şəki-Zaqatala	102,2	160,6	21,5	20,6	1,0	0,9	8,1	5,1	177,7	148,6
Yuxarı-Qarabağ	10,7	85,3	19,6	21,1	0,1	0,5	0,9	2,7	17,2	31,8
Kəlbəcər –Ləçin	2,1	34,0	17,2	25,7	0,0	0,2	0,2	1,1	9,2	16,4

Naxçıvan	68,7	113,7	11,7	13,4	0,7	0,6	5,5	3,6	167,6	247,8
----------	------	-------	------	------	-----	-----	-----	-----	-------	-------

Qeyd: <http://www.nba.az>

2011-2014-cü ildə ölkə üzrə cəlb edilmiş əmanətlərin orta hesabla 91,8 faizi Bakı şəhərinin, 8,2 faizi isə regionların payına düşmüşdür (Cədvəl 4). Ölkə üzrə cəlb edilmiş əmanətlərin orta hesabla 565,4 manat, Bakı şəhəri üzrə 1944,0 manat, regionlar üzrə isə 50,0 manat təşkil etmişdir. 2014-cü ildə Bakı şəhəri üzrə cəlb edilmiş əmanətlərin adambaşına düşən həcmi regionlardan 40,6 dəfə yüksək olmuşdur.

Cədvəl 4

Ölkə və iqtisadi rayonlar üzrə cəlb olunmuş əmanətlərin həcmi

	Cəlb olunmuş əmanətlərin cəmi məbləği, mln manatla		Orta faiz (%) dərəcəsi		Ölkə üzrə cəlb olunmuş əmanətlərin həcmində payı, faizlə		İq-di r-lar üzrə cəlb olunmuş əmanətlərin həcmində payı, faizlə		Cəlb olunmuş əmanətlərin adambaşına düşən məbləği, Manatla	
	2011	2014	2011	2014	2011	2014	2011	2014	2011	2014
Ölkə üzrə cəmi	3830,1	7121,3	9,1	8,0	100	100	-	-	420,4	710,4
Bakı şəhəri	3510,9	6550,3	9,3	8,1	91,7	92,0	-	-	1677,9	2210,0
Iqtisadi rayonlar-cəmi	319,2	541,7	6,4	6,1	8,3	7,6	100	100	45,5	54,5
Abşeron	104,3	174,0	9,7	8,5	2,7	2,4	32,7	32,1	199,6	208,7
Aran	50,2	167,7	5,3	7,1	1,3	2,4	15,7	31,0	27,4	31,1
Dağlıq-Şirvan	7,0	15,5	7,5	6,2	0,2	0,2	2,2	2,9	24,4	32,4
Gəncə-Qazax	57,3	69,2	8,0	5,8	1,5	1,0	18,0	12,8	48,1	67,5
Quba-Xaçmaz	25,3	21,9	7,1	6,1	0,7	0,3	7,9	4,0	50,7	49,3
Lənkəran	24,7	46,9	7,1	6,6	0,6	0,7	7,7	8,7	29,3	34,5
Şəki-Zaqatala	20,2	24,1	6,2	5,5	0,5	0,3	6,3	4,5	35,1	42,0
Yuxarı-Qarabağ	8,2	14,1	3,6	4,0	0,2	0,2	2,6	2,6	13,1	12,5
Kəlbəcər – Laçın	1,5	8,3	5,9	4,9	0,1	0,1	0,5	1,5	6,4	9,5

Qeyd: <http://www.cbar.az>

Azərbaycanın müasir iqtisadi siyasətinin uğurlarını xarakterizə edən ən mühüm amillərdən biri onun çox vektorlu olmasıdır. 2014-cü ilin dövlət büdcəsi sübut edir ki, yaranmış pozitiv meyillər qarşıdakı illərdə daha da möhkəmlənəcəkdir. Milli maraqların prioritetliyinə əsaslanan bu siyasət regionların sosial-iqtisadi inkişafının dayanıqlığının təmin edilməsində çox mühüm rola malikdir.

Lakin bununla yanaşı qeyd etmək istəyirəm ki, hələ də cənab Prezidentin təsdiq etdiyi «Regionların sosial-iqtisadi inkişaf» proqramları bütünlüklə yerinə yetirilməmişdir. Elə bunun nəticəsidir ki, Azər-

baycan Respublikasının 10 iqtisadi rayonunun büdcəsinə daxil olmuş yerli gəlirlərin həcmi təhlil olunan illər ərzində bir dəfə də olsun xərcləri üstələməmişdir. (Cədvəl 5)

Nəticədə yuxarıda adları göstərilən iqtisadi rayonların xərclərini maliyyələşdirmək məqsədilə hər il dövlət büdcəsindən orta hesabla 894.2 mln. manat transverlər ayrılmışdır. Lakin bununla yanaşı 5-ci cədvəlin təhlili göstərir ki, dövlətin bu istiqamətdə fəaliyyətində müəyyən pozitiv məqamlar da meydana çıxır. Buna misal olaraq transverlərin artım tempindəki olan gözəçarpancaq qədər azalmanı göstərə bilərik.

Cədvəl 5

2006-2014-cü illər üzrə Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə yerli büdcələrinin gəlir və xərc göstəricilərinin inkişaf dinamikası (mln manat)

		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Abşeron iq-di r-u	Gəlir	11,7	15,9	29,9	52,8	61,7	65,4	87,6	106,3	111,8
	Xərc	33,2	49,2	61,2	85,6	85,7	97,5	97,4	104,0	114,7
	MXAV	-21,5	-33,3	-31,3	-32,8	-24,0	-32,1	-9,8	+2,3	-2,9
Gəncə- Qazax iq- di r-u	Gəlir	16,0	25,6	48,8	60,5	53,0	48,1	52,8	82,7	94,4
	Xərc	90,6	132,1	165,5	210,3	199,7	182,2	179,6	263,3	261,3
	MXAV	-74,6	-106,5	-116,7	-149,8	-146,7	-134,1	-126,8	-180,6	-166,9
Şəki- Zaqatala iq-di r-u	Gəlir	5,9	10,0	20,9	30,1	23,5	32,6	36,20	44,6	50,9
	Xərc	42,5	63,2	80,0	94,5	87,3	131,0	130,5	126,1	135,0
	MXAV	-36,6	-53,2	-59,1	-64,4	-63,8	-98,4	-94,3	-81,5	84,1
Lənkəran iq-di r-u	Gəlir	6,7	11,9	23,5	32,7	26,7	30,9	35,0	41,9	46,2
	Xərc	49,0	71,8	90,7	121,3	103,1	113,0	111,0	140,7	151,4
	MXAV	-42,3	-59,9	-67,2	-88,6	-76,4	-82,1	-76,0	-98,8	-105,2
Quba-Xaç- maz iq-di r-u	Gəlir	6,1	9,1	16,9	26,9	20,7	22,7	23,8	47,8	53,0
	Xərc	32,2	47,8	60,9	86,5	70,6	90,1	87,3	96,7	104,0
	MXAV	-26,1	-38,7	-44,0	-59,6	-49,9	-67,4	-63,5	-48,9	-51,0
Aran iq-di rayonu	Gəlir	18,2	28,4	56,2	96,5	79,8	74,4	86,0	150,4	177,1
	Xərc	121,9	178,6	224,0	321,0	300,1	318,9	313,3	355,3	381,1
	MXAV	-103,7	-150,2	-167,8	-224,5	-220,3	-244,5	-227,3	-204,9	-204,0
Dağlıq- Şirvan iq- di rayonu	Gəlir	2,7	4,6	8,9	17,1	11,8	19,2	20,4	16,9	18,5
	Xərc	20,1	31,5	40,6	54,4	47,0	81,1	80,9	60,5	66,0
	MXAV	17,4	26,9	31,7	37,3	35,2	61,9	60,5	43,6	47,5
Kəlbəcər- Laçın iqtisadi rayonu	Gəlir	0,7	1,2	2,7	6,7	9,5	7,7	8,4	8,4	8,5
	Xərc	22,1	32,9	40,1	45,6	53,0	53,4	52,0	58,1	64,6
	MXAV	-21,4	-31,7	-37,4	-38,9	-43,5	-45,7	-43,6	-49,7	-56,1
Yuxarı Qarabağ iq-di r-u	Gəlir	1,3	2,3	5,7	11,0	12,1	13,1	14,43	14,4	10,3
	Xərc	47,8	41,8	51,7	53,5	66,2	51,8	51,0	77,3	58,7
	MXAV	-46,5	-39,5	-46	-42,5	-54,1	-38,7	-36,5	-62,9	-48,4
Naxçıvani q-di r-u	Gəlir	15,8	73,6	66,2	76,8	49,9	42,6	47,1	55,0	66,8
	Xərc	109,2	226,4	259,7	319,5	281,4	295,3	305,2	332,7	350,5
	MXAV	-93,4	-152,8	-193,5	-242,7	-231,5	-252,7	-258,1	-277,7	-283,7
Cəmi	Gəlir	85,1	182,6	279,7	411,1	348,7	356,7	411,73	568,4	637,5
	Xərc	568,6	875,3	1074,4	1392,2	1294,1	1414,3	1408,2	1614,7	1687,3
	MXAV	-483,5	-692,7	-794,7	-981,1	-945,4	-1057,6	-996,47	-1046,3	-1049,8
	Artım tempi %	-	143,3	114,7	123,4	96,4	111,8	94,2	105,0	100,3

Qeyd: 1. Azərbaycan Respublikasının 2006-2014-cü illər üzrə Dövlət Büdcəsi Zərfi

2. MXAV-Yerli gəlir və xərcləri tənzimləmək üçün mərkəzləşdirilmiş xərclərdən ayrılan vəsait

Bununla yanaşı iqtisadi rayonlar daxilində bir neçə şəhər və rayonlarda Dövlət Proqramının (Regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramı) keyfiyyətli icrası nəticəsində yerli büdcə gəlirləri xərcləri üstələmiş, bəzi hallarda isə gəlirlərlə xərclər bir-birinə bərabər olmuşdur. (bax.cədvəl 6)

Qeyd olunmalıdır ki, 2014-cü ildə Sumqayıt, Mingəçevir, Şirvan şəhərləri, Abşeron və İmişli rayonlarının yerli gəlirləri xərclərini tam təmin etmişdir.

Cədvəl 6.

2006-2014-cü illər üzrə bəzi şəhər və rayonların yerli gəlir və xərclərinin dinamikası

		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Abşeron rayonu	Gəlir	4.3	4.3	8.9	16.5	16.8	18.1	23.8	32.0	32.9
	Xərc	6.7	10.4	13.7	21.0	20.4	24.0	23.8	27.7	32.7
	MXAV	-2.4	-6.1	-4.8	-4.5	-3.6	-5.9	+0.0	+4.3	+0.2
Sumqayıt şəhəri	Gəlir	7.1	11.2	20.1	34.9	42.0	44.5	60.7	72.7	77.2
	Xərc	24.4	35.8	43.7	59.6	56.0	60.6	60.7	70.9	76.1
	MXAV	-17.3	-24.6	-23.6	-24.7	-14.0	-16.1	+0.0	+1.8	+1.1
Şirvan şəhəri	Gəlir	1.4	2.2	4.2	7.2	8.0	8.0	10.2	16.6	17.8
	Xərc	5.8	8.9	11.0	14.6	14.0	15.0	14.9	16.0	17.2
	MXAV	-4.4	-6.7	-6.8	-7.4	-6.0	-7.0	-4.7	+0.06	+0.6
Mingəçevir şəhəri	Gəlir	1.8	2.6	3.9	6.5	6.2	6.8	8.9	24.1	32.9
	Xərc	10.0	13.4	17.2	25.3	24.6	27.3	26.9	30.5	32.7
	MXAV	-8.2	-10.8	-13.3	-18.8	-18.4	-20.5	-18.0	-6.4	+0.2
İmişli rayonu	Gəlir	0.9	1.4	3.5	6.3	3.5	0.5	0.5	14.4	21.0
	Xərc	6.6	9.5	12.2	17.3	16.5	4.6	4.7	19.5	21.0
	MXAV	-5.7	-8.1	-8.7	-11	-13	-4.1	-4.2	-5.1	+0

Qeyd: Cədvəl ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi 2014-cü ildə Mingəçevir şəhəri və İmişli rayonunun mərkəzləşdirilmiş xərclərdən asılılığı aradan qaldırmaqla yanaşı, müvafiq olaraq gəlirləri xərclərini 165 min manat (0,5

faiz) və 72,5 min manat (0,3 faiz) üstələmişdir. Rayonlardan Xaçmaz, Quba, Qəbələ və Astara rayonlarının da 2014-cü ildə mərkəzdən maliyyə asılılığı xeyli azalaraq təxminən yarımbarı təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının şəhər və rayonları üzrə ümumi gəlirlərində Bakı şəhərinin xüsusi çəkisi son illər stabil olaraq 92 faiz olaraq qalmaqdadır (2013-2014).

Ümumi xərclərdə isə vəziyyət tam əksinə olmuş, Bakı şəhərinin payı ümumi xərclərdə 2013-cü ildə 14,0 faiz və 2014-cü ildə isə 13,7 faiz təşkil etmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, Bakı şəhərinin gəlir və xərcləri arasındakı fərq 2014-cü ildə 29,4 dəfə, 2013-cü ildə isə 27,7 dəfə təşkil etmişdir. Göründüyü kimi, fərq ilbəil artır.

Dissertasiyada Azərbaycanın ayrı-ayrı iqtisadi rayonları üzrə yerli büdcələrinin gəlir və xərc göstəricilərinin inkişaf dinamikası nəzərdən keçirilmiş, təhlil edilərək qiymətləndirilmişdir.

2014-cü ildə respublikanın şəhər və rayonları üzrə yerli gəlirlərin məbləği 796,1 mln. manat, yerli xərclər isə 1581,4 mln. manat təşkil etmişdir. 2014-cü ilin yekunlarına görə bütün şəhər və rayonlar üzrə yerli gəlirlər tam icra edilsə də, yerli xərclər tam icra edilməmişdir. Belə ki, yerli xərclər üzrə icra 91,2-99,1% civarında olmuşdur. Ayrı-ayrı şəhər və rayonlar üzrə baxdıqda icra Xızı rayonu üzrə 91,2%, Saatlı rayonu üzrə 93,2%, İsmayıl rayonu üzrə 93,9%, Naftalan şəhəri və Şuşa rayonu üzrə 94,0%, Xocavənd rayonu üzrə 94,4%, ən çox icra isə Sumqayıt şəhəri üzrə 99,1% təşkil etmişdir.

Yerli gəlir və xərcləri tənzimləmək üçün mərkəzləşdirilmiş xərclərdən 828,9 mln. manat məbləğində vəsait ayrılmışdır. 2014-cü ildə büdcələr arasında transfertlər 288,9 mln. manat təşkil etmişdir ki, bunun da 283,7 mln. manatı (2013-cü illə müqayisədə 2,2% çox) Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə və 5,2 mln. manatı (2013-cü illə müqayisədə 0,05% çox) isə bələdiyyələrin gəlir və xərclərinin tənzimlənməsinə yönəldilmişdir.

Bakı şəhəri nəzərə alınmadan yerli gəlirlərin həcmi 2014-cü ilin yekunlarına görə 637,5 mln manat təşkil etmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 164,9 mln. manat (40,5%), 2013-cü illə müqayisədə isə 73,2 mln. manat (14,7%) çoxdur. 2014-cü ildə ilk dəfə olaraq yerli xərclərin tam həcmdə yerli gəlirlərin hesabına maliyyələşdirilməsi həyata keçirilən (yəni, yerli gəlir və xərcləri tənzimləmək üçün mərkəzləşdirilmiş xərclərdən vəsait ayrılmayan) şəhər və rayonların sayı Bakı, Sumqayıt, Şirvan şəhərləri və Abşeron rayonu ilə yanaşı Mingəçevir şəhəri və İmişli rayonu da daxil olmaqla altıya yüksəlmişdir.

2016-cı ildə yerli gəlirləri Azərbaycan Respublikası üzrə 834,5

mln. manat nəzərdə tutulur ki, bu da 2015-ci illə müqayisədə 68,2 mln. manat və ya 8,2 faiz azdır. 2016-cı ildə yerli xərcləri tənzimləmək üçün dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş xərclərindən ayrılan dotasiyanın yerli xərclərin tərkibində xüsusi çəkisi 50,3 faiz təşkil edəcəkdir ki, bu da 2015-ci illə müqayisədə 5,4 faiz azdır. 2016-cı ildə dövlət büdcəsinin yerli xərcləri 1541,3 mln. manat nəzərdə tutulur ki, bu da 2015-ci illə müqayisədə 112,7 mln. manat və yaxud 6,8 faiz azdır.

Bu deyilənlər isə bir daha onu göstərir ki, 2014-cü ilin büdcəsində rayon və şəhərlərin yerli gəlirləri artmış, rayon və şəhərlərin yerli gəlirləri və xərclərini tənzimləmək üçün mərkəzləşdirilmiş xərclərdən ayrılmış vəsaitlər isə azalmışdır. Rayon və şəhərlərin iqtisadiyyatının artırılması üçün aparılan məqsədyönlü işlərin, həmçinin sürətli inkişaf üçün dövlət tərəfindən yaradılan şəraitin məntiqi nəticəsi olaraq 2014-cü ildə yerli xərcləri tənzimləmək üçün dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş xərclərindən ayrılan dotasiyanın yerli xərclərin tərkibində xüsusi çəkisi 2013-cü illə müqayisədə 1,8 % azalaraq 52,1% təşkil etmişdir. Respublikamızın 10 şəhər və 66 rayonundan paytaxtı çıxmaq şərti ilə cəmi 3 şəhər və 2 rayonu dövlətdən maliyyə yardımı almadan öz büdcəsini formalaşdırmaq iqtidarındadır. Göründüyü kimi, rayonlardan kiçik bir qisminə mərkəzi büdcədən nisbətən az vəsait ayrılsa da, bəzi rayonların daxili xərclərinin 70-80 faizi ayrılan dotasiyalar hesabına ödənilir. Məlum olduğu kimi, yerli xərcləri tənzimləmək üçün dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş xərclərindən ayrılan maliyyə yardımının, başqa sözlə dotasiyanın yerli xərclərin tərkibində xüsusi çəkisinin 2016-cı ildə 50,3 faiz, yəni 775 mln. manat təşkil edəcəyi nəzərdə tutulur. Bu isə o deməkdir ki, 2015-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə şəhər və rayonlara dövlət büdcəsindən ayrılacaq maliyyə yardımı 44,5 mln. manat və ya 5,4 faiz az olacaq. Hesab edirik ki, getdikcə yaxın gələcəkdə də mərkəzi büdcədən rayon və şəhərlərə ayrılan dotasiyanın məbləği daha da azaldılaraq minimuma endirilməsi təmin edilməlidir.

Təhlil göstərir ki, 2014-cü ildə bəzi şəhər və rayonlar üzrə icra səviyyəsi bütövlükdə ölkənin yerli gəlirləri üzrə orta icra faizindən aşağı olmuş, işğal altında olan regionlar istisna olmaqla, yalnız Şabran rayonu üzrə yerli gəlirlərin həcmində 2013-cü illə müqayisədə azalma (23,9 min manat və ya 0,5%) müşahidə edilmişdir.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Dövlət Büdcəsinin ümumi gəlirlərinin strukturunda Bakı şəhəri istisna olmaqla respublikanın şəhər və rayonlarının yerli gəlirlərinin xüsusi çəkisi 2011-ci ildəki 2,27 faizdən 2014-cü ildəki 3,47 faizə qədər artmışdır (cədvəl 7).

2010-2014-cü illərdə yerli büdcə gəlirlərinin (Bakı ş. istisna olmaqla)
ÜDM-də və dövlət büdcəsi gəlirlərində payı

Göstəricilər	2010	2011	2012	2013	2014
ÜDM	42465,0	52082,0	54743,7	58182,0	58977,8
Dövlət büdcəsinin gəlirləri	11403,0	15700,7	17281,5	19496,3	18400,6
Dövlət büdcəsi gəlirlərinin ÜDM-də payı	26,9	30,2	31,6	33,5	31,2
Yerli büdcənin gəlirləri	348,7	356,7	411,7	568,4	637,5
Yerli büdcənin gəlirlərinin ÜDM-də payı	0,82	0,69	0,75	0,98	1,08
Yerli büdcə gəlirlərinin dövlət büdcəsi gəlirlərinə nisbəti	3,06	2,27	2,38	2,92	3,47

Qeyd: Cədvəl yerli özünü idarəetmə orqanlarının (bələdiyyələrin) büdcələrinin icrası. ARDSK-nın materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Eyni zamanda xərclər bölməsində də müvafiq olaraq 8,55 faizdən 9,02 faizə qədər artım qeydə alınmışdır. (Cədvəl 8)

2010-2014-cü illərdə yerli büdcə xərclərinin (Bakı ş. istisna olmaqla)
ÜDM-də və dövlət büdcəsi xərclərində payı

Göstəricilər	2010	2011	2012	2013	2014
ÜDM	42465,0	52082,0	54743,7	58182,0	58977,8
Dövlət büdcəsinin xərcləri	11765,9	15397,5	17416,5	19143,5	18709,0
Dövlət büdcəsi xərclərinin ÜDM-də payı	27,7	29,6	31,8	32,9	31,7
Yerli büdcənin xərcləri	1208,4	1316,8	1408,2	1620,7	1687,3
Yerli büdcənin xərclərinin ÜDM-də payı	2,85	2,53	2,57	2,79	2,86
Yerli büdcə xərclərinin dövlət büdcəsi xərclərinə nisbəti	10,27	8,55	8,09	8,47	9,02

Qeyd: Cədvəl yerli özünüidarəetmə orqanlarının (bələdiyyələrin) büdcələrinin icrası. ARDSK-nın materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlar arasında fərqlərin azaldılmasında əsas rol mərkəzləşdirilmiş dövlət qərarları ilə bağlıdır.

2014-cü ildən başlayaraq rayon və şəhərlərin ərazilərində fəaliyyət göstərən fiziki və hüquqi şəxslərin dövlət büdcəsinin mərkəz-

ləşdirilmiş gəlirlərinə ödədikləri bəzi vergi və ödənişlər rayon və şəhərlərin yerli gəlirlərinin tərkibinə daxil edilmişdir. Öz növbəsində bu mexanizmin tətbiqi regionların inkişafı və iqtisadi durumu haqqında real vəziyyəti qiymətləndirməyə imkan verməklə yanaşı, onların mərkəzdən iqtisadi asılılığının azalmasına imkan vermişdir.

Regional inkişaf məsələləri hökumətin iqtisadi siyasətində 2003-cü ildən başlayaraq əsas dominantlardan birinə çevrilmişdir. Bu məsələ ölkə prezidentinin daimi qayğısı altındadır. Prezidentin regionlara mütəmadi səfərlərinin bilavasitə yekunları kimi regionlarda hələ həllini tapmamış problemlər üçün Ehtiyat Fondundan vəsaitlərin ayrılması təcrübəsi təqdirəlayiq yanaşma hesab edilə bilər.

Azərbaycanda həyata keçirilən çevik iqtisadi siyasət nəticəsində şəhər və rayonların büdcələri, onun gəlir və xərclərinin dinamikasına və strukturuna öz təsirini göstərmişdir.

3. Regionların strateji maliyyə imkanları və ehtiyaclarının müəyyənəşdirilməsi

Ölkədə regional maliyyə siyasətinin reallaşdırılması maliyyə mexanizmi vasitəsilə təmin edilir. Dövlətin maliyyə siyasətinin reallaşdırılmasının əsas vasitəsi dövlət büdcəsidir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi həm regional inkişaf proqramlarının tərtibi, həm də inzibati rayonlarda dövlətin funksiyalarının reallaşdırılması və cari sosial-iqtisadi məsələlərin yerinə yetirilməsi məqsədilə həyata keçirilir.

Maliyyə mexanizmin əsas elementlərindən biri maliyyə planlaşdırılması və proqnozlaşdırılmasıdır. Azərbaycanda maliyyə planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması prosesi çoxmərhələli prosesdir. Bu prosesdə xərclərin həcmi müəyyən normativlər əsasında hesablanır. Bu normativlər əsasında regionlarda əməkhaqqı xərcləri, elektrik və rabitə xərcləri və digər xərclər müəyyən olunur. Həmçinin, dövlət büdcəsinin tərtibi prosesində regionların vergi potensialı müəyyənəşdirilir. Yerli gəlirlər regionda dövlət büdcəsinə ödənilən bütün gəlirləri əhatə edərsə, yerli xərclər regiona yönəldilən maliyyə vəsaitlərinin bir hissəsini əhatə edir. Bu baxımdan, yerli xərclərin həcmi regionda həm iqtisadi fəallığın, həm də maliyyə potensialının mühüm göstəricisi kimi çıxış edir.

Dövlət vergiləri hesabına toplanan vəsaitlərin həcmi regionların həm vergi potensialını, həm də iqtisadi fəallığı qiymətləndirmək üçün mühüm göstəricidir. Bununla belə, «Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında» 27 noyabr 2001-ci il tarixli qanuna əsasən kənd təsərrüfatı məhsullarının

istehsalı ilə məşğul olan (o cümlədən, sənaye üsulu ilə) hüquqi şəxslər mənfəət vergisini, əlavə dəyər vergisini, sadələşdirilmiş sistem üzrə vergini və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini ödəməkdən azaddırlar. Nəzərə alsaq ki, ölkədə regionların inkişafının əsasında kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı dayanır, onda bu güzəşt regionların maliyyə potensialının artırılması baxımından mühüm addımdır.

Regionlara yönəldilən əsaslı xərclər əsasən Dövlət İnvestisiya Proqramı əsasında həyata keçirilir. Yerli icra hakimiyyəti orqanları və bələdiyyələr də dövlət büdcəsindən maliyyələşən investisiya layihələrinin sifarişçisi ola bilər. Bununla belə, investisiya layihələrinin seçilməsi prosesinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Belə ki, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının layihələri hazırlamaq və əsaslandırmaq sahəsində potensialları yerli icra hakimiyyəti orqanlarına və bələdiyyələrə nisbətən böyükdür. Bu baxımdan, ölkədə regionlar üzrə investisiya xərclərinin səmərəli planlaşdırılması üçün regionları əhatə edən layihələrin seçilməsi prosesində yerli icra hakimiyyəti orqanları və bələdiyyələrin rəylərinin nəzərə alınması zəruridir. Hazırda, Dövlət İnvestisiya Proqramına daxil edilmək üçün təqdim edilmiş investisiya layihələrinə İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin təklifi ilə Nazirlər Kabineti qərar verir. Bununla belə təklifin hazırlanması prosesində ayrı-ayrı qurumlar tərəfindən təqdim edilmiş investisiya layihələri üzrə seçim edilir. Fikrimizcə, bu bir çox hallarda investisiya qoyuluşlarının regionlar üzrə optimal bölgüsünü təmin etmir. Buna görə də, regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi baxımından investisiya tələbatının müəyyən edilməsi və ayrı-ayrı sahələrdə təklif edilən investisiya layihələrinin prioritetləşdirilməsi, həm də region üzrə təklif edilən investisiya layihələrinin prioritetləşdirilməsi məqsədəuyğundur. Həmçinin, dövlət investisiyalarının istiqamətlərinin müəyyən edilməsində mühüm meyarlardan biri regionun sosial, istehsal və institusional infrastrukturla təminat səviyyəsi mühüm rol oynamalıdır. Dövlət İnvestisiya Proqramına daxil edilən investisiya layihələrinin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlararası fərqlərin azaldılmasına təsiri baxımından qiymətləndirilməsi zəruridir.

Dövlət büdcəsinin xərclərinin planlaşdırılması prosesində mühüm məsələlərdən biri geridə qalmış regionların müəyyən edilməsi və xərclərin regionlararası bölüşdürülməsi meyarlarının müəyyən edilməsidir. Hazırda, dövlət büdcəsinin tərtibi prosesində büdcə xərclərinin regionlararası bölüşdürülməsi mexanizmi formalaşdırılmamışdır. Fikri-

mizcə, belə hal ayrı-ayrı regionlarda yaşayan insanların ictimai xidmətlərə çıxış imkanlarını bərabərləşdirmir.

4. Regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələrinin yaxınlaşdırılmasında maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Ölkənin bütün regionlarında sosial-iqtisadi inkişafa, o cümlədən sənaye sahələrinin üstün inkişafına nail olmaq üçün görülməli olan ən təxirəsalınmaz və mühüm işlərdən biri də bazar və istehsal infrastruktur sahələrinin inkişafıdır. Nəqliyyat və kommunikasiya sistemlərinin inkişafı, su, qaz və enerjinin daimi əsaslarla verilməsi kimi məsələlər müəssisələrin yerləşdirilməsi və istehsal prosesinin təşkil edilməsinin başlıca şərtlərindəndir. Odur ki, dövlətin regionların inkişafına yönəltməli maliyyə vəsaitlərinin böyük bir hissəsi kapital tutumlu infrastruktur obyektlərinin tikilib istifadəyə verilməsinə sərf edilməlidir. Xüsusilə də regionlarda innovasiya fəaliyyətinin effektivliyini təmin edən infrastrukturun formalaşdırılmasına ehtiyac vardır. Sərhədyanı regionlarda infrastruktur sahələrin inkişafını gücləndirməklə əhalinin həmin regionlarda daimi məskunlaşmasına nail olunmalı, bu məqsədlə regional pilot layihələrinin maliyyələşdirilməsi mexanizmləri işlənib hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Sərhədyanı regionların iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə onların daxili sosial-iqtisadi və təbii resurs maliyyə imkanlarının aşkara çıxarılması və maksimum dərəcədə onlardan səmərəli istifadə edilməsi tələb olunur. Odur ki, bu regionlar üzrə iqtisadi təhlükəsizlik baxımından qabaqlayıcı inkişaf konsepsiyasının hazırlanması zəruridir.

Sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlararası fərqlərdən yaranan çatışmazlıqların aradan qaldırılması həm şaquli, həm də üfqi idarəetmə ierarxiyasında maliyyə imkanlarının artırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Şaquli idarəetmə ierarxiyasında maliyyə imkanlarının artırılması ictimai gəlirlərin mərkəzi və yerli orqanlar arasında bölüşdürülməsini nəzərdə tutur. Hazırda Azərbaycanda dövlət büdcəsinin ictimai gəlirlərdə payı yüksəkdir. Belə ki, 2014-cü ildə icmal büdcənin gəlirlərinin 83,6 faizini dövlət büdcəsinin gəlirləri təşkil etmişdir. Həmçinin, dövlət büdcəsinin yerli gəlirləri (Bakı şəhəri istisna olmaqla), bələdiyyə büdcəsinin gəlirləri və Naxçıvan Muxtar Respublikasının gəlirlərinin cəmi ictimai xərclərdə (icmal büdcənin və yerli büdcənin gəlirlərinin cəmi) payı 5,3 faizə bərabər olmuşdur. Qeyd edilənlər şaquli ierarxiya baxımından yerli qurumların regionlarda öz səlahiyyətlərini reallaşdırmaları və regionda zəruri həcmdə ictimai xidmətlər təklif etmək imkanları məhduddur. Belə

halda bütün regionlarda ev təsərrüfatları və firmaların ictimai nemətlərin standart paketinin təqdim edilməsinə yönəlmiş büdcə siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Ayrı-ayrı regionlarda yerli qurumların səlahiyyət və funksiyalarının eyni olduğunu nəzərə alsaq, onların büdcə gəlirlərinin bərabərləşdirilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri saymaq olar. Belə halda, ən əsas amillərdən biri ictimai nemətlərə eyni çıxış imkanlarının təmin edilməsi üçün regionların gəlir potensialları bərabərləşdirilməlidir.

Hazırda bəzi bələdiyyələrdə torpağın bonitet əmsalının yüksək olması, yerli tikinti materiallarının mövcud olması, reklam şitlərindən istifadəyə tələbatın olması və digər bu kimi amillər hesabına onların gəlirləri yüksək, digərlərinin isə aşağı ola bilər. Bu şəraitdə eyni sayda əhaliyə malik bələdiyyələr, öz büdcəllərinin gəlirlərini formalaşdırmaq üçün müxtəlif imkanlara malik olurlar. Nəzərə alsaq ki, yerli özünü idarəetmə qurumu kimi bələdiyyələr yerlərdə ictimai nemətləri təqdim edən əsas qurumlardandır və bütün bələdiyyələrin səlahiyyətləri qanunla eyni müəyyən edilmişdir, onda onlara öz xərclərini maliyyələşdirmək üçün eyni gəlir imkanlarına malik olması zəruridir. Belə halda, ictimai gəlirlərin əsasən mərkəzləşdirilmiş formada toplandığı hazırkı vəziyyətdə bələdiyyələrin dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsinin təkmil mexanizminin formalaşdırılmasına ehtiyac vardır.

Dövlət büdcəsində bələdiyyələrin maliyyələşdirilməsi fondunun yaradılması məqsədəuyğun olardı. Bu fondun yaradılması yerli büdcələrin xərclərinin dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilməsi mexanizminin sadələşdirilməsinə səbəb olur. Bu halda yerli büdcə xərclərinin dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilməsi qaydalarının hazırlanması və bu qaydalarda məqsədli və məqsədsiz transferlərin verilmə mexanizminin əks olunması tələb olunur.

Regionların maliyyələşdirilməsinin səmərəliliyinin artırılması və bu sahədə ədalət prinsipinin təmin edilməsi regionların ictimai nemətlərə olan tələbatının düzgün müəyyən edilməsi və buna müvafiq olaraq maliyyələşmə həcmnin hesablanması tələb edir. Bu baxımdan, regionlarda ictimai xərclərə olan tələbatın həcmnin müəyyən edilməsi metodikasının hazırlanması tələb olunur. Bu halda ayrı-ayrı regionlarda adambaşına göstərməli olan müəyyən ictimai xidmətlər (məsələn, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və s. üzrə) dəstinin müəyyən edilməsi zəruridir. Bu xidmətlər dəstinin dəyərinin müəyyən edilməsi regionların xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Belə ki, bəzi regionlarda bu xidmətlər dəstinin yerli şəraitdən asılı olaraq dəyəri fərqlənə bilər. Həmçinin,

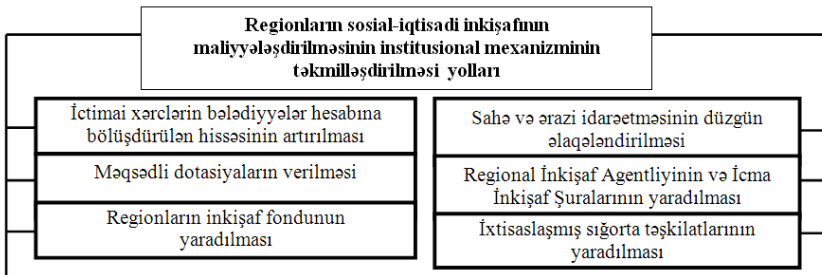
regionlarda qiymətlərin dəyişməsindən asılı olaraq bu xidmətlər dəstəsinin dəyəri ilbəil indeksləşdirilməlidir. Bu göstəricini regionda əhalinin sayına vurmaqla regionun ictimai xərclərə olan tələbatı müəyyən edilir.

Həm üfiqi, həm də şaquli qeyri tarazlılığın aradan qaldırılması yollarından biri regionların maliyyə potensialının artırılmasıdır. Bu halda ictimai xidmətlərin göstərilməsi üçün regionlarda vergi bazasının artırılması üçün tədbirlər həyata keçirilir. Buna nail olması bir sıra istiqamətlərdə həyata keçirilir. Belə ki, maliyyə cəhətdən mərkəzsizləşdirilmiş sistemlərdə hökumət əmək və kapitalın hərəkətinə təsir etməklə regionda iqtisadi fəallığın artırılması hesabına maliyyə potensialı baxımından regionlararası fərqlərin azaldılmasına nail olunur.

Dövlət investisiya qoyuluşlarının istiqamətlərini və inkişaf institutları tərəfindən güzəştli şərtlərlə maliyyələşmə prioritetlərini müəyyənləşdirərkən regionun ixtisaslaşdığı məhsulların dəyər zəncirində boşluqları aradan qaldırılması prioritet kimi nəzərə alınmalıdır. İstənilən məhsul istehsalı çoxlu sayda əlaqədar sahələrin fəaliyyətinə əsaslanır. Bu baxımdan, dəyər zəncirinin istənilən həlqəsində mövcud olan boşluqlar müəyyən məhsullar üzrə regionun rəqəbat qabiliyyətinə və bu ərazidə iqtisadi fəallığa mənfi təsir göstərir.

5.Regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsində mövcud institusional mexanizmin səmərəliliyinin artırılması yolları

Yerli əhalinin rifah səviyyəsinin inkişafında və əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsində yerli idarəetmə qurumlarının üzərinə mühüm vəzifələr qoyula bilər. Hazırda Azərbaycanda mövcud maliyyə imkanları bələdiyyələrin qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətlərinə müvafiq deyildir. Bu baxımdan, ictimai xərclərin bələdiyyələr hesabına bölüşdürülən hissəsinin artırılması zəruridir (şəkil 1).

Şəkil 1. Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsinin institusional mexanizminin təkmilləşdirilməsi yolları

Fikrimizcə, dörd ili əhatə edən büdcə zərfində müvafiq illər üzrə nəzərdə tutulmuş xərclərin cari büdcə üzrə bölgüsünü təmin etmək üçün bələdiyyələrdən təkliflərin alınması və bu təkliflərin maliyyələşdirilməsi üçün məqsədli dotasiyaların verilməsi məqsədəuyğundur. Bu zaman, dövlət büdcəsindən sonrakı illər üzrə məqsədli dotasiyalara ayrılacaq məbləğ elan edilməli və bunlar üçün təkliflər alınmalı və səmərəli təkliflər maliyyələşdirilməlidir. Belə hal bələdiyyələrdə ərazinin sosial-iqtisadi inkişafı üçün təşəbbüskarlığın artırılmasına səbəb olar. Bu mexanizmin Dövlət İnvestisiya Proqramına da tətbiqi mümkündür.

Dövlətin funksiyalarının reallaşdırılmasında sahə və ərazi tənzimlənməsinin düzgün əlaqələndirilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Belə ki, regionlarda nazirliklər və komitələr tərəfindən həyata keçirilən mərkəzləşdirilmiş sahə idarəetməsi ilə icra hakimiyyətləri tərəfindən həyata keçirilən ərazi idarəetməsinin düzgün əlaqələndirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Xüsusilə, dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş gəlirlərdən regionlara yönəldilən vəsaitlərin həcmnin dəqiq müəyyənəşdirilməsi tələb olunur.

Regionlarda inkişafə bağlı qərarların əsaslandırılması ilə yanaşı yerlərdə bu istiqamətdə təşəbbüslərin dəstəklənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi də mühüm məsələlərdən biridir. Regionlarda sosial-iqtisadi inkişafə bağlı təşəbbüslərin və yerli sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə Regional İnkişaf Agentliyinin yaradılması, İcma İnkişaf Şuralarının yaradılması və inkişafının dəstəklənməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilə bilər.

Bütövlükdə, inkişaf agentlikləri, dövlət büdcəsindən və beynəlxalq təşkilatlardan cəlb edilən vəsaitlər hesabına regionların sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsinin mühüm institutlarından biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan, regionlarda inkişaf agentliklərinin yaradılmasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Belə institutlar regiona özəl investisiyaların cəlb edilməsində və regionun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında mühüm rol oynaya bilərlər.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı baxımından risklərdən qorunma imkanlarının mövcud olmasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Belə şəraitdə regionlarda sığorta fəaliyyətinin stimullaşdırılması tələb olunur. Bununla belə, sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi üçün ixtisaslaşmış sığorta təşkilatlarının yaradılması məqsədəuyğundur.

Dissertasiyanın sonunda aparılan tədqiqat işinin nəticələri ümumiləşdirilmiş və konkret təkliflər irəli sürülmüşdür.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları, əldə olunan nəticə və təkliflər aşağıda dərc olunmuş elmi işlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Y.A.Həkimova. “Maliyyə sabitliyinin təmin olunmasında bank sisteminin rolu”. İqtisad elmləri nəzəriyyə və praktika Bakı 2009, № 3-4 (2008) 172-178.

2. Y.A.Həkimova. “Büdcədən kənar fondların gəlirləri və xərclərinin əsas istiqamətləri”. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərlər Bakı №4 2010 182-187

3. Y.A.Həkimova. “Regional siyasətin formalaşması və inkişaf problemləri”. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi xəbərləri. II:1, Cild1, İyul-Sentyabr 2013 səh.69-80

4. Y.A.Həkimova. “Regionların inkişafının maliyyələşdirilməsində dövlətin rolu (Avropa birliyi kontekstində)”. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII respublika elmi konfransı. I cild. Bakı, 2013. səh.411-412

5. Y.A.Həkimova. “Müasir şəraitdə regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin maliyyə mexanizminin tədqiqi”. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi xəbərləri. II:1, Cild1, Oktyabr-Dekabr, 2013, səh.131-141

6. Y.A.Həkimova. “Regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin maliyyə mexanizminin qiymətləndirilməsi”. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi xəbərləri. Cild 2, aprel-iyun 2014 səh.93-103

7. Е.А.Хакимова. «Финансовые ресурсы как инструмент государственного регулирования на региональном уровне». Международный научно-производственный журнал Экономика АПК номер 2, 2016 год.

8. Y.A.Həkimova. “Sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə regionlararası fərqlin azaldılmasının maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərlər 2016 №1

9. Е.А.Хакимова. “Финансовые ресурсы как инструмент государственного регулирования на региональном уровне”. XXXVIII международная научно-практическая конференция для студентов, аспирантов и молодых ученых “Современная экономика и финансы: исследования и разработки” Сборник тезисов г.Санкт-Петербург - 2015г.

Повышение роли финансового механизма в социально-экономическом развитии регионов**Резюме**

Финансовый механизм экономики регионов нацелен на удовлетворение их потребностей в финансовых ресурсах в соответствии с региональной политикой государства. В этой связи диссертация посвящена проблеме совершенствования финансового механизма в социально-экономическом развитии регионов в современных условиях. В процессе исследования были изучены теоретические и практические вопросы повышения роли финансовых механизмов в социально-экономическом развитии регионов, проведены исследования, разработаны соответствующие предложения и рекомендации в этом контексте.

В первой главе исследования - «Теоретико-методологические основы формирования финансового механизма в социально-экономическом развитии регионов» обобщены концептуальные подходы, уточнены теоретико-методологические основы формирования финансового механизма и обоснована роль финансового механизма в государственном регулировании социально-экономического развития регионов.

Во второй главе - «Оценка финансового механизма социально-экономического развития регионов в современных условиях в Азербайджане» проанализированы существующее положение, динамика финансирования социально-экономического развития регионов, определены их финансовые возможности и потребности в современных условиях.

В третьей главе - «Совершенствование финансового механизма социально-экономического развития регионов» исследованы пути роста экономического потенциала регионов, определены направления совершенствования финансового механизма в целях снижения межрегиональных различий, обоснованы направления совершенствования институциональных механизмов для финансирования социально-экономического развития регионов.

В заключении обобщены результаты исследования и выдвинуты конкретные предложения.

**Increasing the role of the financial mechanism
in the socio-economic development of regions****Summary**

Financial mechanism of the regions development in accordance with the regional policy of the state are focused on the needs demand of the financial resources of the regions. From this point of view, advanced financial mechanism of the formation plays an important role in provision socio-economic development of regions in country.

Dissertation dedicated to the improvement of the financial mechanism of the problems in the socio-economic development of regions. The purpose of the research is to study ways to increase the role of the modern market relations in the context of the financial mechanism in the socio-economic development of the regions. In the research process, investigated the theoretical and practical issues of enhancing the role of the financial mechanism in the socio-economic development of regions, studied conducted in the direction of development of our country in this context, prepared relevant proposals and recommendations. In the first chapter of "Socio-economic development of the regions financial mechanism of theoretical-methodological bases" of research was generalized view of the conceptual approaches to sustainable economic development in the transition to the socio-economic development of the regions, was specified the theoretical-methodological grounds of social-economic development of the regions to ensure formation of financial mechanisms, was justified the role of the financial mechanism in the state regulating socio-economic development of regions.

In the second chapter of the research titled "Assessment of the financial mechanism of socio-economic development of Azerbaijan in the modern conditions" was analyzed the current situation funding of the regional socio-economic development and the dynamics of socio-economic development of the regions, was assessed the identify opportunities of the financial needs of the region.

In a third chapter of the research titled "Improvement of the financial mechanism of the social-economic development of the regions" was studied the ways of increasing potensial of regions development, was defined improve the financial mechanism in terms of socio-economic development of regions and reduction of the gap,were justified the ways to improve the institutional mechanism socio-economic development of the regions funding.

As a result, all the results of the research, summarized and put forward concrete proposals.

Formatı 60x84 $\frac{1}{16}$. Həcmi 1 ç.v.
Sayı 100. Sifariş 017.

“Ulu” istehsalat-kommersiya mətbəəsində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ХАКИМОВА ЕГАНА АЛЛАХЯР ГЫЗЫ

**ПОВЫШЕНИЕ РОЛИ ФИНАНСОВОГО МЕХАНИЗМА
В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ
РЕГИОНОВ**

**Специальность: 5301.01 - «Внутренняя фискальная
политика и государственные финансы»**

АВТОРЕФЕРАТ

**Диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по экономике**

